

het grote huis en de kleine stad

de stad van ankers in plaats van wortels

MSc 3 Architecture and Modernity
'At Home in the City'
Essay; onderdeel van het
afstudeeronderzoek AR3A170

Student
Bénine Dekker [1346989]

Datum
Delft, 17 november 2010

Technische Universiteit Delft

MSc 3 Architecture and Modernity

'At Home in the City'

Essay; onderdeel van het
afstudeeronderzoek AR3A170

Begeleiders

Prof. Ir. D.E. van Gameren

Ir. D. van den Heuvel

Dipl. Ing. B. Jürgehake

Student

Bénine Dekker [1346989]

Datum

Delft, 17 november 2010

inhoudsopgave

inleiding iv

de ideale stad van balans 1

de toepassing van chaos en orde 3

de neutrale stad als realiteit 3

de weemoed en hoop 5

conclusie 7

bibliografie 9

inleiding

Gefragmenteerd. Zo ervaart men geregeld de stad wanneer men een wandeling maakt door delen van de stad in de namiddag op een willekeurige dag in de week. Het leven in de stad kenmerkt zich door individualiteit, vluchtige contacten en het gemis van betrokkenheid.¹ De mensen leven met deze tekortkomingen, terwijl ze weten dat ze eigenlijk anders wensen. Hierdoor kan er verwarring, angst en onbegrip ontstaan, wat op zijn beurt boosheid en soms agressie oplevert. De samenleving is op dit moment gevoelig te noemen.² Dit kan geconcludeerd worden uit het bestuderen of volgen van de politieke en sociale ontwikkelingen in ons land maar ook in andere Westerse landen. Na het lezen van het boek 'Waarom is de burger boos?'³ van Maarten van Rossum of menig autobiografie die (oud-)politici publiceren is het populisme en de politieke polarisatie die resulteert in spanningen en in tegenstellingen zoals 'ik' versus 'de gemeenschap'.⁴ De anoniemer wordende maatschappij houdt sociologen, filosofen, antropologen én architecten bezig. Dit uit zich in de velen gepubliceerde artikelen, essays en boeken. Een kleine greep uit het gezelschap van theoretici vanuit diverse vakgebieden, die zich met het vraagstuk bezighouden of hebben gehouden, zijn: Hannah Arendt, Jane Jacobs, Richard Sennett, Constant Nieuwenhuys, Peter Sloterdijk, Bernard Tschumi, Maarten Hajer, Arnold Reijndorp, ZUS enzovoort. Maar ook architecten die zich verenigden in een groep en zo gezamenlijk kritiek uitoefenende op de moderne architectuur en tendensen, zoals CIAM, COBRA en Team 10. Van deze laatste waren de bekendste leden Aldo van Eyck, Jaap Bakema, Alison en Peter Smitson, Giancarlo de Carlo, Georges Candilis, Shadrach Woods, Herman Hertzberger, Mathias Ungers en meer.

De anonieme stad ofwel zoals socioloog Richard Sennett [1943] het noemt de neutrale stad kenmerkt zich door de angst om plezier te hebben, onaantastbaarheid, grenzen die beperkingen met zich mee brengen, macht en een vormloos innerlijk leven. In zijn boek 'The Conscience of the Eye' (in het jaar 1990 uitgegeven), bestudeert hij de stad met zijn open en bebouwde ruimten, cultuur, ideologen en het samenhangende sociale gedrag vanaf de Griekse oudheid tot op heden. Het essay zal een samenvatting van dit boek bevatten. Daarbij is het interessant hoe deze theorie door praktiserende architecten werd en wordt toegepast. De aansluiting die hierbij werd gevonden is befaamd praktiserend maar ook theoretische architect Aldo van Eyck [1918-99]. Sennett geeft in 'The Conscience of the Eye' onder anderen aandacht aan het onderwerp verschillende politieke en religieuze tijden; stedelijk en architectonische elementen en middelen zoals 'het grid' en maakt veel gebruik van tegenstellingen. Voor Aldo van Eyck geldt dat naast zijn politieke bewustzijn, de patronen en tegenstellingen onderdeel van de werkwijze, die hij hanteerde vanaf de jaren '60.

De hedendaagse architect heeft een naar binnen gekeerde houding aangenomen. Hij is vanaf de jaren '90 ondergesneeuwd geraakt door de economie, technologische ontwikkelingen, de markt en scherpe vormen van uiteenvallen van de maatschappij. De vraag is of de rol van de architect in de maatschappij kleiner is geworden.⁵ Wat is de oorzaak? Is het het verlies van een cultuur en zijn rituelen? Of zijn we op zoek naar een utopie, welke nog een stap te ver is? Of hebben we een volgende rol gewoon te accepteren?

---

¹ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company en het artikel door Sennett, R. (2009) *New Capitalism, New Isolation, The Design and Social Life of Cities; a flexible city of strangers*. Artikel uit *Le Monde diplomatique*.

² Eyck, A. van (1982) niet om het even... wel evenwaardig, van en over Aldo van Eyck (Amsterdam) van Gennep bv. p 77. Uit de tekst 'Bewoonbaar of onbewoonbaar!' Geschreven door van Eyck tussen 1962-69.

³ Gepubliceerd in mei 2010. Naar aanleiding van de politieke polarisatie die ontstond om het fenomeen Pin Fortuin. En welke nu door wordt gezet door Geert Wilders.

⁴ Columnist Bas Heijne in de documentaire *Tegenlicht: Nederland op de tekentafel; De verkenners*, 15 november 2010, Nederland 2.

⁵ Boxel, E. van; Koreman, K. (2007) *Re-public, Naar een nieuwe ruimte-politiek* (Rotterdam) NAI Uitgevers. p 33.

de ideale stad van balans

“Or were architects asked to design spaces that better promote the democracy, they would lay down their pens; there is no modern design equivalent to ancient assembly.”

- Richard Sennett ⁶

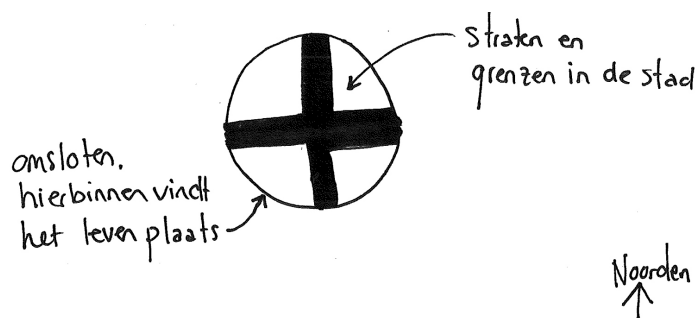
De Griekse oudheid [ca. 800-300 v Chr.] is het tijdsperk waar Sennett zijn onderzoek begint om het karakter van de hedendaagse stad te begrijpen. De stad, het metropool zoals we hem nu kennen en ervaren heeft namelijk zijn wortelen in de tijd van de Griekse oudheid. De nederzettingen ontstonden omdat mensen hun krachten bundelen, zochten naar bescherming (van gezag), het delen van een geloof en hun tempels, vermaak en als het een democratie was, directe invloed op het bestuur uitoefenen. Zo'n zelfbesturende staat noemde men polis ⁷. De rijke Griekse cultuur, sociale omgang en rituelen in een polis zijn van waarde door een balans van religie, politiek en het familie leven. In de Griekse polis, uitte dit zich publiekelijk in experimentele ruimten. Hier was ruimte waarin de voordracht, het dialoog, discussie, expressie, liefde, het zien van de emoties van de ander en ontmoeting plaatsvond. Men geloofde dat alleen een persoon welke in balans was, de behoefte had om aan de actie in het publieke domein deel te nemen en zijn private omgeving te organiseren. ⁸ Ofwel expressie te tonen (uiterlijk) en de innerlijke rust en tevredenheid te bereiken.

Het vereren en geloven in Goden is voor de Grieken een onderdeel geweest om de balans van het innerlijke, zoel of gemoed en het uiterlijke, stoffelijke of materiële te bereiken. Het laten leiden door religie neemt de overhand als de Christenen het evangelie gaan verkondigen. In de vroeg-Christelijke periode [ca. 250-900 n. Chr.] werd de overtuiging in het geloof doorgezet. Echter werd er niet gezocht naar balans tussen ziel en het materiële, maar werd de nadruk gelegd op enkel het zielenleven. Hierbij was het God alleen die de ziel bij ieder kon opbouwen, vernieuwen.

Sennett geeft aan dat de hoofdreden van het uit balans raken van de huidige maatschappij het gevolg is van het scheiden van het innerlijke en materiële in de vroeg-Christelijke periode. Wel hadden de Christen met hun geloof, tradities waar ze zich aan hielden.

De oorsprong van het woord stad ligt in de vroeg-Christelijke periode. De aartsbisschop Sint Isidore van Sevilla [560-636], de bedenker van het etymologisch woordenboek, herleidt 'stad' uit 'urbs' + 'civitas'. Urbs betekend letterlijk stenen van de stad. Civitas betekent emoties, rituelen en overtuiging die een vorm krijgen in de stad. Isidore dacht dat de Christen en liefdadigheid in de stad nodig hadden om de ziel een plek te geven. De stad diende in deze overtuiging als een

het teken van de stad: een gesloten
cirkel met een kruis.

⁶ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company. p xi.

⁷ Honour, H.; Fleming J. (1988) *Algemene kunstgeschiedenis* (Amsterdam) J.M. Meulenhoff bv. p 138. De polis staat ook wel voor politieke eenheid. het was vaak een klein staatje waar men moet denken aan ca. 5.000 tot 250.000 inwoners.

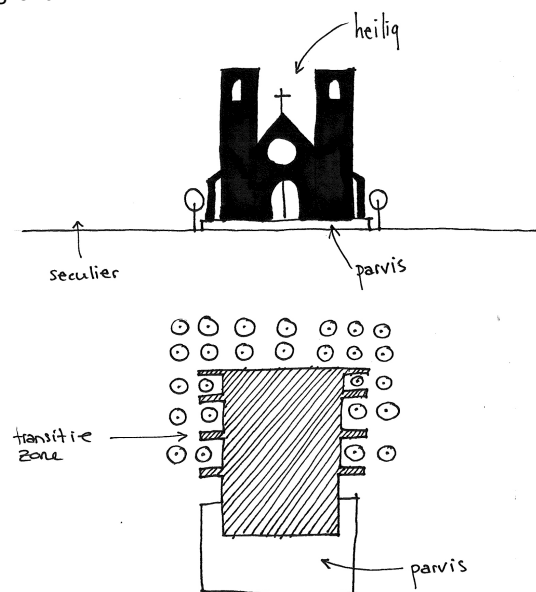
⁸ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company. p xiii. "We need to see differences on the street or in other people neither as threats nor as sentimental invitations, rather as necessary visions. They are necessary for us to learn how to navigate life with balance, both individually and collectivity".

opvang voor Christenen. Het gevolg was dat in de 6e tot de 10e eeuw n. Chr. er een netwerk van steden ontstond. Deze steden hadden geen grid of relatie met zijn omgeving. Als er te spreken is van een hiërarchie dan is dat het onderscheid tussen heilige en seculiere ruimte ofwel orde en chaos, duidelijkheid en verscheidenheid. De heilige ruimte in de stad, de plaats waar de kerk staat, is het eerste voorbeeld van de moderne angst voor het blootstellen. Het bang zijn om buiten de orde te vallen, te falen en niet te voldoen aan de verwachtingen of regels waar neb zich aan dient te houden om niet gestraft te worden. De precisie waarmee het exterieur en interieur van de kerk zich toont, benadrukken deze ernst en strengheid extra. De overgang van de seculier, wereldse ruimte naar het heilige bij benadering aan de voorzijde, wordt kenbaar gemaakt met een verhoging van een of een aantal treden, dit wordt het *parvis* genoemd. Het parvis was de plaats waar er wél ruimte was voor speeches, spel en publieke rituelen. De transitie zone van een kerk bevinden zich aan de zij- en achterkant (in de volgende paragraaf wordt duidelijk waarom dit niet in het seculiere kon plaatsvinden). Het is de ruimte waar de steunberen de heilige gevel en het seculiere met elkaar verbind en in contact brengt.

Door de focus op zelfontwikkeling werd de balans tussen ziel en het materiële verbroken. Dit laat zich duidelijk lezen in de stedelijke structuur. De heilige ruimtes waren geordend en men werd gedwongen om het van de voorzijde te benaderen. De seculiere ruimte werd niet als belangrijk gezien, omdat hier niet de ziel werd ontwikkeld. Het werd aan zijn lot overgelaten, waardoor er een chaos ontstond. De leesbaarheid van de stedelijke structuur in de Middeleeuwse steden was moeilijk.

De neutrale stad staat recht tegenover de sociale stad. Naast de chaos en orde van de Christenen (in dit geval Katholieken), waren het de Protestante die de neutrale stad definieerden. Neutraliteit ontstond door de opstand tegen het comfort van de parochies. De mens kreeg minder honger naar het geloof en wilde meer ongebonden en onbepaald leven. Dit resulteerde in een afstand van de gemeenschap en nieuwsgierig naar avontuur en het ongewone. Er ontstond een discontinuïteit tussen binnen- en buitenleven. De seculiere ruimte van de stad werd een stille wildernis⁹ welke geen enkele waarde had. De stille wildernis is een lege ruimte zonder een verhaal. Dit is de eerste aanzet voor de huidige moderne stedelijke ruimte. De Protestanten maakten geen connecties tussen de stad als geheel en zijn invulling. Deze omgeving kan gedefinieerd worden als onpersoonlijk, kil en leeg. Het alledaagse leven is normaal, welke gelezen moet worden als redelijk in de extreemste zin van het woord. Zoals voorheen de stad was opgevuld door chaos en orde, was nu individualiteit en een onaantastbaarheid van kracht. Ook angst voor plezier en het besturen van de stad door een egocentrische macht, zijn kenmerken.

het parvis in aanzicht en plattegrond.

⁹ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company. p 42. "Nietzsche's perception of the Christian discontinuity between inner and outer life would take a new twist: the world would appear not as a veil of tears but as a silent wilderniss."

de toepassing van chaos en orde

De industriële revolutie bracht een indeling ofwel scheiding in huizen met zich mee. De *emigration intérieure* is een leesbaar en helder interieur en ontstaan door de materiële maatschappij. Er was behoefte aan meer privacy. Het scheiden in het interieur had uiteindelijk het gevolg van isolatie. Deze had zijn weerslag op de maatschappij: het bracht verhoging van isolement en instabiliteit. De werkruimten waren de plaatsen waar de sociale verbintenis plaatsvond. De werklieden konden en durfden hier hun waardigheid te tonen. De strijd in de 19e eeuw ging tussen de straat-collage¹⁰ en seriematige woning die ontstond door de scheiding in het interieur. Buiten heerste chaos (geerfd van de Christenen) en binnen de definitie. De helderheid van het interieur laat ons zien dat tijdens de industriële revolutie de mensen hun focus hadden op het ego¹¹ in plaats van de ziel. In de moderne stad is dit ego vervangen door onafhankelijkheid. Dit zal verder uitgelegd worden in de neutrale stad als realiteit.

Nu er een afleesbaarheid zich voordeed in het interieur, werd ook de morfologie van de stad onder de loep genomen. Hiervoor haalt Sennett in zijn boek Kevin Lynch aan.¹² Deze pleit van een interactie tussen plaats en ego door organisatie en herkenbaarheid. De stad zal een duidelijke helderheid of leesbaarheid moeten hebben. Ook hier kan men de herkomst vinden in de oudheid. Het Romeinse grid bestaande uit hoofdstraten en substraten die noord-zuid of oost-west georiënteerd waren, had met deze organisatie als doel de soldaten waar ter wereld een thuisgevoel te geven door herkenbaarheid. De blokken die in het grid ontstonden waren bedoeld zorgvuldig in te delen met een evenwicht tussen wonen, werk, voorzieningen en vermaak. Het grid zoals we dat nu kennen scheidt inderdaad helderheid, maar het wordt gebruikt om de omgeving te neutraliseren (homogeniteit), de mogelijkheid om blok na blok uit te breiden en het zorgt ervoor dat het gemoed vormloos blijft. Sennett verwoordt het grid als de geometrie van macht. Macht domineert eenzijdig, waardoor de ruimte geen verscheidenheid heeft en onmenselijk is. De macht en de controle die in de stad heerst, de Protestantse ethiek, veroorzaakt een falen van het leven. Doordat mensen een constante innerlijke angst hebben, zal men niets bereiken. De constante innerlijke strijd geeft het gevoel dat je niemand bent.

de neutrale stad als realiteit

De huidige samenleving is een neutrale stad. De neutrale stad is een stedelijke omgeving bestaande uit neutrale plaatsen. Dit zijn plaatsen welke het sociale contact wegnemen of geen ruimte geven en er heerst de angst om expressie te tonen. Sennett maakt duidelijk dat het bereiken van deze vorm van de samenleving er eeuwen over heeft gedaan. Vanaf de vroeg-christelijke periode begon men het scheiden van het innerlijke en uiterlijke. Ook hier begon het verwijderen van de herkomst door de orde alleen voor heilige plaatsen en gebouwen toe te passen. Het seculaire was chaotisch en ondergesteld aan het heilige. De Protestantse ethiek verwijderde de mens verder van rituelen en bracht de innerlijke strijd, welke volgde uit de angst voor het plezier. Het verliezen van rituelen is voor Sennett het moment dat we het publieke leven verliezen.

Het grid is in de industriële revolutie geherintroduceerd, maar ook hier is het originele concept niet gehandhaafd. Uiteraard hoeft dit ook niet, maar in dit geval werkte het averechts door de schaal waarin de samenleving zich toen al bevond.¹³ De vorm die de stad tijdens de industriële revolutie had aangenomen is verder geëvolueerd naar een moderne neutrale stad door globalisering, consumptie en toerisme. Globalisering heeft de

---

¹⁰ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company. p 31.

¹¹ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company. p 31. Niet te verwarren met zelf-ontwikkeling. Deze was in de Middeleeuwen belangrijker dan het ego. Innerlijk moest men zich ontplooiën, het voordoen of het uiterlijk deed er niet zoveel toe. Het uiterlijk was bestemd voor het heilige.

¹² Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company. p 33.

¹³ Denk hier aan de wolkenkrabber van Manhattan of Chicago.

invloed op een vluchtig en meer onzeker leven.¹⁴ De mens is kosmopoliet geworden door de transformatie van productie. Deze vraagt van de mens nu flexibeler te werken, dit in tijd en plaats. Door deze verandering kan men de stad anders ervaren, daarbij hebben de banen een kortere tijdsduur en is het competitie gevoel in een branche groter. De arbeider werkt intenser, staat onder grote stress, er heerst meer onzekerheid en daarbij resulteert de vluchtigheid in oppervlakkige relaties in hun omgeving.¹⁵ Sennett noemt dit verschijnsel ook wel het flexibele kapitalisme.

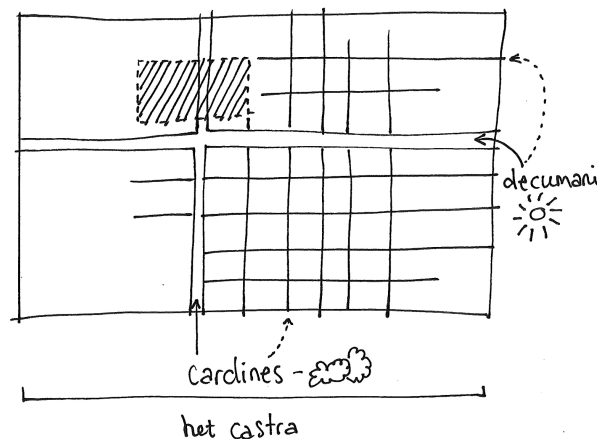
De nieuwe elite, de kosmopolitische burger, zet zijn stempel op de sfeer van de stad. Zij is vaak alleenstaande met zeer oppervlakkige contacten. Zij beleven de stad van een korte duur. Ook hebben zij een onverschillige houding omdat de opdrachtgever die ze inhuurt bepaald waar ze komen te wonen... Om na een aantal maanden weer te vertrekken. Deze leefstijl sluit aan bij de zones van en het begrip gentrification.

De consumptie wordt geleid door de vraag van de nieuwe elite en aangeboden door de wereldeconomie. Het levert een standaardisatie van publieke consumptie op, welke standaardisatie van de omgeving tot gevolg heeft. Denk maar aan een dagje uit of gaan winkelen. In elke stad is een H&M, Bagels & Beans, Coffee Companies enzovoort te vinden. De uniekheid of het vreemde wordt de burger niet meer geboden. Waardoor het normale en de onverschilligheid alleen maar toeneemt. Doordat we steeds minder binding hebben met een specifieke plaats (omdat de specifieke plaats dreigt te vervallen) hebben we ook steeds minder innerlijke binding. De vraag "wie zijn we?" kan worden beantwoord met 'gespletenheid'.

Ook het toerisme heeft een grote invloed. Bijna alle historische stadscentra zijn de laatste jaren op de toerist ingesteld. Dit brengt velen evenementen met zich mee waar bezoeker en burger gebruik van maken.¹⁶ Maar vaak worden de toeristische plekken ontweken door de inwoners en ontstaat er een lege plek na sluitingstijd, na het evenement of op een regenachtige dag.¹⁷

Als laatste hebben de gevolgen van globalisering effect op de familie in de stad. De sfeer van neutraliteit "niet aarden, niet binden, niet betrokken raken en denk alleen in de nabije toekomst" past niet bij het gevoel van een familie hebben of beginnen. Familie staat voor stabiliteit, orde en levenslang.¹⁸ Families kiezen ervoor om de kinderen op te voeden buiten de stad. Hierdoor blijft een eenzijdige aanbod voor de korte-termijn-woning in stand gehouden.

het Romeinse grid

¹⁴ Socioloog Zygmunt Bauman in de documentaire Tegenlicht: Nederland op de tekentafel; De verkeners, 15 november 2010, Nederland 2.

¹⁵ Sennett, R. (2009) *New Capitalism, New Isolation, The Design and Social Life of Cities; a flexible city of strangers*. Artikel uit *Le Monde diplomatique*.

¹⁶ Hajer, M.; Reijndorp, A. (1996) *Op zoek naar nieuw publiek domein* (Rotterdam) NAI Uitgevers

¹⁷ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company

¹⁸ Sennett, R. (2009) *New Capitalism, New Isolation, The Design and Social Life of Cities; a flexible city of strangers*. Artikel uit *Le Monde diplomatique*. Familie staat voor een hemel in deze harteloze wereld.

In de stad is geen plaats voor de gemeenschap of het laten zien van identiteit. De socioloog Zygmunt Bauman noemt de moderne identiteit de vloeibare identiteit. Deze kenmerkt zich door nooit vorm te krijgen en is altijd onbestemd. Doordat onze 'wortels' zijn verdwenen (Sennett praat over de verwijdering van de oorsprong) hebben we nu 'ankers' in het leven geroepen. Het anker kan op elke plaatst worden uitgewooid en na enige tijd weer ingehaald worden om verder te reizen. De gemeenschappen zijn vervangen door netwerken en de stabiliteit is vervangen door onzekerheid.

De moderne neutrale stad kenmerkt zich door het verlies van sociale betrokkenheid, verantwoordelijkheid¹⁹ en het vormen van enclaves.²⁰

de weemoed en hoop

"Maak van ieder stad een groot huis en van ieder huis een kleine stad"

- Aldo van Eyck

In de zoektocht naar een herinrichting van de gehele neutrale stad kan er niet gesproken worden van een architectonische oplossing. Dit zou het complexe en de schaal niet kunnen overbruggen. Eerder zal het een stellingname, een ontwerp-strategie inhouden (welke een samenwerking met politiek en stedenbouwkundige inhoudt). Om hiermee te reageren op de huidige situatie om te kunnen anticiperen op de toekomst van de nieuw stedelijke ruimte met zijn inpassende architectuur.

Sennet draagt het volgende aan: "We need to overlay different activities in the same space, as family activity once overlay working space."²¹ Meerdere acties in een ruimte plaatsen zal confrontatie brengen waardoor mensen bewust worden van de aanwezige ander. Door de functies die het programma aanbieden kan er een sfeer, verscheidenheid en flexibiliteit gecreëerd worden. Deze flexibiliteit wordt verwacht door columnist Bas Heijne, te zien in de documentaire Tegenlicht: Nederland op de tekentafel van 15 november j.l. In deze zelfde uitzending zeggen Bauman en Rijksbouwmeester Liesbeth van der Pol dat in dit geval Nederland moet vertragen. De voorbeelden die aangedragen werden waren "slow food, slow living, slow architecture", wat dit laatste ook moge inhouden.

Maar de vormgeving van de optimale publieke ruimte met daarin een overlapping van activiteiten die de neutrale stad tegengaat, is nog steeds een vraagstuk. Zeker in combinatie met de private woning. Niet alleen is het een probleem van de laatste decennia. In de jaren '60 was dit probleem ook in een behoorlijke mate aanwezig. De uitersten in de stad, publiek en privaat, hebben op een dichte afstand met elkaar om te gaan. Hoe kunnen deze uitersten gewaarborgd worden en van elkaar profiteren? Zonder deze publieke ruimten, concepten en zijn effecten zorgvuldig te bestuderen zal moderne architectuur niet kunnen beantwoorden aan de maatschappelijke tendensen en zo struisvogelarchitectuur²² zijn.

Nu we een goed overzicht hebben van de oorsprong van de neutrale stad en een aantal richtlijnen die zouden kunnen leiden naar een oplossing zijn aangedragen, is het interessant om ook een praktisch voorbeeld te belichten. Zoals hierboven gezegd werd de mate van het probleem in de jaren '60 zichtbaar. Team 10 reageerde op de sociale situatie door gebouwen te ontwerpen met een vaak maatschappelijk probleem als uitgangspunt. Deze ontwerpen presenteerden zij voor elkaar en bekritiseerden het. Een van deze deelnemers was Aldo van Eyck. Met zijn sterke theoretische en sociale inslag, toepassing van patronen van wederkerigheid, tegenstelling of

---

¹⁹ Sennett, R. (2009) *New Capitalism, New Isolation, The Design and Social Life of Cities; a flexible city of strangers*. Artikel uit *Le Monde diplomatique*.

²⁰ Hajer, M.; Reijndorp, A. (1996) *Op zoek naar nieuw publiek domein (Rotterdam)* NAI Uitgevers. Plekken in de stad waar een groep, visie of levensstijl domineert. Bijvoorbeeld een gevolg van gentrification.

²¹ Sennett, R. (2009) *New Capitalism, New Isolation, The Design and Social Life of Cities; a flexible city of strangers*. Artikel uit *Le Monde diplomatique*

²² Boxel, E. van; Koreman, K. (2007) *Re-public, Naar een nieuwe ruimte-politiek (Rotterdam)* NAI Uitgevers. p 33. De struisvogelarchitectuur is een begrip ontwikkeld door ZUS. Zo definiëren zij: 'Naar analogie van struisvogelpolitiek: dankt zijn naam aan de vermeende analogie met het vluchtgedrag van een struisvogel, die volgens het fabeltje de kop in het zand steekt om de vijand niet te zien en in de veronderstelling verkeert dat de vijand dan de struisvogel ook niet kan zien. De term wordt gebruikt waar men, vaak bewust, de consequenties van een bepaald beleid (of gedrag) niet wil inzien en simpelweg doorgaat met de ingeslagen weg.

evenredigheid tussen verschillen en de tussenruimte, is het zeer interessant zijn theorie en ontwerp-strategie te bestuderen.

Aldo van Eyck zag in de 1962-69 het veranderen van de samenleving. Hij beredeneerde het echter niet vanuit de geschiedenis maar vanuit de architectuur. De architectuur als oorzaak van het huidige Nederlandse sociale maatschappij. In 1959 schreef van Eyck in het architectuur magazine Forum dat architecten, stedenbouwkundigen en planologen hebben bijgedragen aan het onbewoonbaar maken van Nederland. Hij ziet het verdwaald raken van het menselijk gemoed (Sennett spreekt hier over het innerlijke) als het gevolg van de kwetsbare morfologie die in de jaren '50 en '60 Nederlandse steden is aangedaan. Toentertijd zag hij de maatschappij als de plaats waar de mens de kracht niet meer heeft om zijn leven zo in te richten zoals hij het zou kunnen.

Wat het wel zou moeten zijn, is een omgeving waar de mens zichzelf in zou kunnen herkennen, waarin men zijn identiteit niet in hoeft te verliezen, niet hoeft te vereenzamen en zichzelf niet te negeren. Het moet een ruimte zijn waar men weet wie men is en waar men is. Een ruimte voor de gemeenschap, gebouwde contravormen van het gemoed voor ieder en voor allen.²³ Echter is het wel de vraag of er een contravorm gebouwd kan worden als de maatschappij geen vorm heeft? De oorzaak van deze vorm- en schaal-loze maatschappij vindt van Eyck (wederom) in het verleden. De gemeenschap bouwde toen voor zichzelf, de vakmannen die het uitvoerden kwamen uit hun midden. De contacten waren hierdoor direct en het gevoel met het gebouwde was sterk. Echter is de moderne opdrachtgever is anoniem, zoals bijvoorbeeld de overheid. De burger vraagt de overheid een gebouw of omgeving te ontwikkelen. Uiteindelijk is communicatie slecht en accepteren beide partijen niet veel van elkaar. Dit komt doordat de burger onafhankelijk wil zijn en de overheidsbemoedeningen als een belemmering ziet.²⁴ Aldo van Eyck ziet de grootschaligheid en het anonieme als het probleem van de hedendaagse architect. De gewone menselijke zaken lijken hierdoor te worden vergeten. Van Eyck wijst erop dat van hieruit het probleem zou moeten worden benaderend. Hieruit kan kwaliteit en kwantiteit moeilijkheden worden opgelost.

*"Bouw daarom de contravorm van het gemoed voor ieder en voor allen: huizen, straten, pleinen en steden waarin mensen zich goed voelen, zoals zij zich ook goed voelen in goede en mooie kleren naar eigen keuze dragen."*²⁵

Hieruit kan men opmaken dat van Eyck de oplossing en het ideaal ziet in het betrekken van de mens voor wie het gemaakt wordt, bij het proces te betrekken. Niet de architectuur maar eerst moet de architect menselijker worden. Zich laten inspireren door het leven van alledag, de identiteit voor wie hij bouwt en maakt een tros plekken van huis en stad. Dit is dan ook wat Bauman en Liesbeth van der Pol naar verwijzen. De lokaliteit is het startpunt voor initiatieven, betrokkenheid, vervullen van wensen waardoor mensen zich erin herkennen en verantwoordelijkheid dragen. Bauman noemt de fatale tegenstelling van deze maatschappij de vluchtigheid en het fixeren. Ofwel de globalisering versus lokalisatie.

De tegenstellingen (klein en groot, veel en weinig, eenheid en verscheidenheid, gesloten en open, rust en beweging, enzovoort), de evenredigheid tussen verschillen is een middel dat Aldo van Eyck geregeld gebruikt. Hij is van mening dat ze elkaar verzachten, ze verminderen hun stelligheid door een tegengestelde betekenis te krijgen. Tegenstellingen moeten niet apart en enkel in het stedelijk weefsel geïntegreerd worden, hierdoor verliezen ze hun maat (schaal). Men kan ze niet meer vergelijken. Door de tegenstelling samen te integreren ontstaat er maat en is het vatbaar, dus menselijk. Eenheid en verscheidenheid. De tegenstelling is het tegenovergestelde, maar het tegenovergestelde hebben een duidelijk en onvermijdelijke relatie. Hierdoor krijgen ze maat. Wat nu gebeurd is dat de het anoniem wel eenzijdig wordt toegepast, de tegenstelling wordt gesplitst. Het resulteert in monotonie, gespletenheid en identiteitsverlies. Dit nog eens versterkt door het scheiden van de stedelijke functies en abstract rangschikken van tastbare elementen. Als laatste pleit van Eyck voor een manier van ontwerpen door de architect die zachtzinniger, intelligenter en met wat meer fantasie voor de mens zal zijn. De mens is altijd opzoek geweest

²³ Eyck, A. van (1982) niet om het even... wel evenwaardig, van en over Aldo van Eyck (Amsterdam) van Gennep bv. p 77. Uit de tekst 'Bewoonbaar of onbewoonbaar!' Geschreven door van Eyck tussen 1962-69.

²⁴ Boxel, E. van; Koreman, K. (2007) Re-public, Naar een nieuwe ruimte-politiek (Rotterdam) NAi Uitgevers. p 99.

²⁵ Eyck, A. van (1982) niet om het even... wel evenwaardig, van en over Aldo van Eyck (Amsterdam) van Gennep bv. p 77. Uit de tekst 'Bewoonbaar of onbewoonbaar!' Geschreven door van Eyck tussen 1962-69.

naar het concreet, (be)grijpbaar, begaanbaar, herkenbaar te maken. Daarvoor moet het begrenst worden. De architect, maar ook de stedenbouwkundige en de planoloog kunnen hierbij helpen. Zij zijn specialisten in ruimten, zij maken deze meetbaar en bepaald. Samengevat bereikt Aldo van Eyck de sociale stad door de schaal aan te pakken, zoekende naar een direct contact met de omgeving, de omgeving overzichtelijk en meetbaar te maken, de ruimte concentrisch en axiaal geordend. Dit geeft symmetrisch gestalten, waarbij de benadering frontaal is en creëert een continue ruimte.

conclusie

*“when is architecture going to bring together opposite qualities and solutions? (1)
to discover a new implies discovering something new? (2)
get close to the circle - the shifting centre - and build. (3)
we can discover ourselves everywhere - in all places and ages - doing the same things in a
different way, feeling the same differently, reacting differently to the same. (4)”*

- Team 10 na het 10e CIAM congres

De vraag luidt nu welke rol de architect in dit vraagstuk heeft. De architect kan samenhang en eenheid in de maatschappij brengen. De manieren om dit te doen verschillen van werkwijze en handvaten tot aan de behoefte van een specifieke plek of omgeving. Wat momenteel fataal voor coherente architectuur is, is de mens die zelfstandig en onafhankelijk is geworden.²⁶ Het ultieme waar we naar opzoek zijn, is een ‘ding’ op zichzelf staand, ofwel onafhankelijk. Als we deze onafhankelijkheid bereikt hebben voelen we ons sterk en voldaan. Dit vertrouwen is gericht op de ‘afwezigheid’, de afwezigheid welke ons onafhankelijk maakt. Een ander symptoom van deze onafhankelijkheid is de onverschilligheid voor de dagelijkse dingen, benodigdheden en de gebouwen waar we gebruik van maken.²⁷

Aan de hand van Sennett zijn visie op de maatschappij kunnen we de conclusie trekken dat de eenheid zijn betekenis als voorbeeld, betrouwbaarheid, onderwijzende, tot de orde roepende heeft verloren. Met van Eyck zijn benadering dat als de gemeenschap geen vorm heeft, er ook geen contravorm gemaakt kan worden, wordt de opgave alleen maar ingewikkelder. Zijn we opzoek naar een utopie? De niet-plaats?²⁸ Of hebben we juist weemoed naar het verleden!

Een begin van een concept dat een oplossing te weeg kan brengen is om aandacht te schenken aan ontwerpen voor plekken waarvan de ruimte niet onbepaald en betekenisloos is en waarin de elementen niet afstotelijk in de ruimte staan. De plaats waar wel ruimte is voor emoties, karakter en de alledaagse bezigheid. Ofwel zoals van Eyck het noemt het interieur van de gemeenschap, ‘de contravorm voor het verdwaalde gemoed’.²⁹ De contravorm kan niet gevormd worden uit de huidige maatschappij, omdat wij nu in een samenleving leven waarbij de omvang niet meer te bevatten is en zeker niet te vergelijken met de klassieke voorbeelden; de Griekse polis of het Romeinse forum. Om een contravorm onder controle te krijgen en te kunnen maken moet men klein beginnen. En wel op de schaal van lokaliteit.

De maat of de schaal is het begin van een oplossing. De lokalisatie als tegenpool van de vluchtigheid en globalisering, is het op kleinere schaal interessant maken door een direct contact en leidt tot verbinding. Door een beheerste of kwalitatieve krimp toe te passen in de stad zal de identiteit vergroten. Ofwel zal het gemoed helderheid krijgen en worden de contacten directer.

---

²⁶ Boxel, E. van; Koreman, K. (2007) Re-public, Naar een nieuwe ruimte-politiek (Rotterdam) NAi Uitgevers. p 91. Zoals eerder hebben we kunnen lezen dat dit ook zijn weerslag heeft op de politiek De maatschappij heeft tegenwoordig geen overheid die de regie en orde heeft. Het is geen autoriteit meer.

²⁷ Sennett, R. (1990) The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities (New York/London) W.W. Norton & Company. p 117.

²⁸ Utopie. Een utopia is een land van de belofte ofwel een droomland. Het woord werd als eerste gebruikt als titel van een sociale roman van Thoman Morus in 1517. Utopie komt van het Griekse woord ‘outopos’, daarin betekend ou ‘niet’ en topos ‘plaats’. Bron: Etymologisch woordenboek.

Hier is de niet-plaats dus anders bedoeld dan de niet-plaatsen van Hajer en Reijndorp in het boek Op zoek naar het nieuw publiek domein. Hun definitie van een niet plaats is niet fictief bedoeld. Het is een plaats in de realiteit die wordt gekenmerkt door voornamelijk transitie.

²⁹ Eyck, A. van (1982) niet om het even... wel evenwaardig, van en over Aldo van Eyck (Amsterdam) van Gennep bv. p 76. Uit de tekst ‘Bewoonbaar of onbewoonbaar!’ Geschreven door van Eyck tussen 1962-69.

Zoals eerder gezegd brengen tegenstellingen eenheid en verscheidenheid te weeg. De eenheid en verscheidenheid brengt gemoedelijkheid, het prikkelen van de nieuwsgierigheid en notie van de ander. De hoop van het gevolg van het bewust worden van de aanwezigheid van de ander is de interesse in het alledaagse, de benodigdheden en het gebruik van gebouwen.

Met ruimtelijk en fysieke elementen dienen we de plaats te creëren waar mensen zichzelf herkennen en bewust zijn van hun omgeving. De vraag voor de architect is om een bewoonbare omgeving te creëren. Niet alleen woningbouw of publieke bouw, want al de bebouwing in de stedelijke omgeving draagt bij aan een de atmosfeer, het gemak, beeld en het vermaak. Dit zal altijd een onderdeel zijn van het dagelijkse leven waarin de woning geen vluchtoord meer is³⁰, maar de balans vormt voor het uiterlijke, het publieke domein.

---

³⁰ Sennett, R. (1990) *The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities* (New York/London) W.W. Norton & Company.

bibliografie

boeken:

- 1 - Boxel, E. van; Koreman, K. (2007) Re-public, Naar een nieuwe ruimte-politiek (Rotterdam) NAI Uitgevers
- 2 - Eyck, A. van (1982) niet om het even... wel evenwaardig, van en over Aldo van Eyck (Amsterdam) van Genneep
- 3 - Hajer, M.; Reijndorp, A. (1996) Op zoek naar nieuw publiek domein (Rotterdam) NAI Uitgevers
- 4 - Honour, H.; Fleming J. (1988) Algemene kunstgeschiedenis (Amsterdam) J.M. Meulenhoff
- 5 - Sennett, R. (1990) The Conscience of the Eye, The Design and Social Life of Cities (New York/ London) W.W. Norton & Company

artikelen:

- 1- Sennett, R. (2009) New Capitalism, New Isolation, The Design and Social Life of Cities; a flexible city of strangers. Artikel uit Le Monde diplomatique

documentaire:

- 2 - Tegenlicht: Nederland op de tekentafel; De verkeners, 15 november 2010, Nederland 2